

Євген Пугач

НОВА КНИГА З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ СЛОВАКІВ ЗА ВИЗНАННЯ СВОЄЇ САМОБУТНОСТІ

*Рецензія на: Шніцер І.О. Історія словацького
автономістського руху 1918 – 1939 рр. – Ужгород, 2008. – 167 с.*

Словаччина одна із найближчих сусідок України у Східній Європі. В історії наших народів багато схожого: національне відродження відбувалося в умовах імперського гноблення, боротьба за визнання національної самобутності – в протистоянні асиміляторській політиці центристських режимів, отримання повної незалежності й створення самостійних держав у результаті демократичних революцій. Лише після цього наші народи стали суб'єктами міжнародних відносин.

Саме цим пояснюється зростання інтересу українських дослідників до історії словацького народу і розвитку україно-словацьких зв'язків. Причому наукові розвідки опираються на широке коло джерел, що стали доступними в наших демократичних країнах, а автори мають свободу творчості й прагнуть відновити історичні події з неупереджених позицій і зробити науково обґрунтовані висновки.

Монографія, про яку йтиметься нижче, написана саме з таких позицій.

Близько тисячоліття словаки перебували під угорським гнобленням, але не допустили асиміляції свого народу. Наприкінці ХІХ ст. сформувалась ідея чехословацької єдності, але умови для її реалізації з'явилися лише на завершальному етапі Першої світової війни. Її носіями була Чехословацька національна рада у Парижі, Чеська співдружність і Словацька ліга у США. Із розпадом Австро-Угорщини і визнанням Чехословацької національної ради Тимчасовим чехословацьким урядом в еміграції 28 жовтня 1918 р. в Празі проголошено створення Чехословацької республіки. Державотворчими народами стали чеський і словацький, але із самого початку державною ідеєю стала ідея єдиного чехословацького народу, що ігнорувала самобутність словаків. Лідери словацького національного руху змушені були розпочати боротьбу проти «чехословакізму» за рівні права у новій державі.

Висвітленню важливого етапу цієї боротьби, зокрема автономістському руху в Словаччині у 20-30-ті роки минулого століття, присвячено

монографію ужгородського історика Шніцера І. О. Цією науковою публікацією він відновлює історичну справедливість, відкидаючи визначення радянською і чехословацькою історіографією цього руху як сепаратистського і стверджуючи, що він був найбільш послідовною і масовою формою боротьби словаків за визнання своєї самобутності, розширення своїх національних прав у першій Чехословацькій республіці.

Автор неупереджено висвітлює роль Словацької народної (людової) партії (СЛП) в автономістському русі, пропонує його періодизацію, змальовує портрет її лідера А. Глінки. Історію руху відтворено автором на основі використання широкого кола джерел і глибокого й творчого аналізу досліджень словацьких, чеських та інших зарубіжних авторів.

В основу монографії Шніцер І.О. поклав свою кандидатську дисертацію і викладений у ній матеріал став доступним широкому загалу читачів. Виходячи з цього факту, і сподіваючись, що автор продовжуватиме дослідження цієї цікавої теми, при докладнішому аналізі змісту монографії вважаємо можливим висловити деякі зауваження і побажання.

Природно, що монографія розпочинається висвітленням подій, пов'язаних із безпосереднім фактом проголошення Чехословацької республіки, участю словацьких політичних сил у цій акції. Передусім, спираючись на спогади деяких учасників засідання Словацької Національної Ради (СНР) у Мартині 30 жовтня 1918 р. і на праці сучасних словацьких дослідників, автор викладає історію прийняття СНР Мартинської декларації про вихід Словаччини зі складу Угорщини і вступ до Чехословацької республіки. При цьому він підкреслює, що хоча на засіданні дехто говорив про автономію Словаччини, у декларації про неї навіть не згадувалось. Тобто він відкидає твердження про існування якоїсь таємної частини цього документа.

При висвітленні історії перших днів існування спільної держави чехів і словаків, автор підкреслює, що роль СНР фактично було вичерпано прийняттям декларації, що із самого початку її не визнали партнери Чеського національного комітету в Празі, на основі якого було сформовано тимчасовий уряд ЧСР. Першою державною установою республіки, що стала здійснювати владні функції на території Словаччини стало Міністерство у справах Словаччини на чолі з послідовним прихильником «чехословакізму» В. Шробаром. Ліквідацію угорських адміністративних органів у цій частині республіки здійснювали чеські військові загони і чиновники, які не враховували специфіки Словаччини. Особливо це було відчутно в ігноруванні релігійних почуттів католицького населення, що тут становило більшість. У книзі наведено оцінку англійським дипломатом ситуації у

Словаччині на початку 1919 р.: її заповнили чеські чиновники, що отримували наполовину вишу зарплатню, аніж словацькі, насаджувалася чеська мова (с. 32).

ЧСР на момент створення стала багатонаціональною державою, але Прага здійснювала суто централізаторську політику. Формувалися центральні органи виконавчої влади, дипломатична служба, командний склад армії й силових структур майже виключно із чехів. Навіть частково не використовувався досвід взаємовідносин панівної нації з елітою інших народів, що вже існував у добу Австро-Угорщини, коли Відень залучав до управління державою політиків із представників різних слов'янських народів. У ЧСР словаків, другий державотворчий народ, практично не залучали на найвищі урядові, дипломатичні, військові посади. Це не могло не турбувати словацьких політичних діячів і породжувало вимогу розширення словацьких національних прав.

З нашого погляду, для більшої переконливості цього факту слід було б навести відповідні статистичні дані про участь словаків у вищих органах влади у республіці.

Кажучи про зародження автономістського руху в Словаччині, автор зазначає, що спершу це була вимога автономії словацької католицької церкви і носієм її стала СЛП на чолі з А. Глінкою. Однак, коли стала очевидною політика «чехословакізму» при формуванні місцевої словацької адміністрації і в господарському житті, вона була доповнена вимогою політичної автономії.

Улітку 1919 р. словацьким політикам стає відомим зміст Пітсбурзької угоди від 31 травня 1918 р. про майбутній устрій спільної держави чехів і словаків, підписаної Чеськими громадськими організаціями і Словацькою лігою у США. Вона передбачала автономні права словаків шляхом створення власного сейму, незалежних судів, своєї адміністрації, надання словацькій мові статусу державної (с. 32). Під цим документом поставив свій підпис і майбутній президент ЧСР Т. Г. Масарик під час перебування у США. Деякі словацькі лідери і насамперед голова СЛП А. Глінка стали вважати цей факт легітимним приводом для висунення вимоги політичної автономії, погоджуючися з поетапним її здійсненням. А. Глінка зробив навіть спробу познайомити керівництво ради Антанти у Парижі зі змістом автономних вимог словаків. Ця спроба провалилась, а його самого звинуватили в антидержавній діяльності.

Керівництво людової партії змушено було дистанціюватися від ініціативи А. Глінки, зробивши заяву про те, що метою партії є самоврядування Словаччини в ЧСР, а не порушення територіальної цілісності республіки. На деякий час воно відмовилося від критики центристського курсу празької влади. У такий спосіб людова партія прагнула захиститися від

звинувачень у співпраці із зовнішніми ворогами республіки, зокрема угорськими ревізіоністськими силами (с. 43).

Далі автор показує, що ці події вплинули на позиції Словацького клубу в парламенті під час обговорення проекту Конституції республіки. Його представники не наполягали на автономії Словаччини. Затверджена у лютому 1920 р. Конституція ЧСР була однією із найдемократичніших на той час в Європі. Однак вона не визначила державно-правового статусу Словаччини. У ній записано, що основою держави є єдина «чехословацька нація, що складається із двох гілок: чеської і словацької». Офіційною мовою республіки проголошувалася «чехословацька мова». Конституція не давала надій на отримання словаками автономії.

Хоча на перших парламентських виборах 1920 р. СЛП опинилась у Словаччині лише на четвертому місці, її авторитет у суспільстві був досить високим, особливо з урахуванням невдоволення положеннями Конституції серед частини словацьких політиків. Центристські партії прагнули залучити її до урядової коаліції, сподіваючись змінити її безкомпромісну вимогу надання автономії Словаччини. Однак ці спроби були марними, бо 17 травня 1921 р. керівництво СЛП прийняло рішення зосередити зусилля партії на боротьбі за автономію. Ситуація не змінилася навіть після зустрічі А. Глінки з президентом Т. Масариком 21 вересня 1921 р., під час якої президент заявив, що Словаччина може отримати адміністративну автономію на основі жупного устрою. Отже, словакам було відмовлено у праві на самовизначення, що ускладнило перспективу подальшого співжиття двох народів у одній державі (с. 50).

СЛП стала локомотивом і лідером автономістського руху, що продовжувався до моменту отримання автономії. Це правильний і важливий висновок Шніцера І. О., але треба було б довести читачеві, чому саме людова партія перебрала на себе цю роль. Можливо цьому б допоміг аналіз діяльності політичних партій у Словаччині та їх програм. Особливо це стосувалося Словацької національної партії та діючих на території Словаччини угорських партій.

Перша половина 20-х років характеризувалася зростанням політичного впливу людової партії у суспільстві. Вона виступала за надання автономії Словаччині в дусі Пітсбурзької угоди конституційним шляхом. Розгорнувши широкомасштабну агітаційну кампанію, людаки не обмежувалися висуванням суто релігійних гасел, а доводили, що отримання автономії може допомогти розв'язанню всіх соціально-економічних проблем, що існували із повоєнною економічною кризою на початку 20-х років, формуванням єдиного господарчого комплексу республіки, що супроводжувалося закриттям частини промислових підприємств у Словаччині.

Зростанню авторитету СЛП сприяло внесення її депутатами в Національних зборах республіки законопроект про політичну автономію Словаччини, що передбачав певне розмежування повноважень центральних і словацьких законодавчих і виконавчих органів влади. Зокрема у Словаччині мав обиратися сейм, хоча й з обмеженими повноваженнями, його депутати наділялися б правом голосу в центральному парламенті. Місцевий уряд мав призначатися президентом республіки і був також підзвітний сейму. Ухвалені у Празі закони набували б юридичної сили у Словаччині, якщо б за них проголосувало дві третини складу місцевого сейму.

Цей законопроект не був затверджений парламентом через опір центристських партій. Така ж доля спіткала і законопроект про внесення змін до Конституційного закону про державну мову. Словацькі депутати пропонували записати, що «чеська і словацька мова є офіційними державними мовами республіки» замість зафіксованого визначення «чехословацька мова» (с. 58). «Чехословакісти» провалили і цей законопроект.

Зазначивши спроби проурядових партій ослабити вплив СЛП на населення шляхом внесення розколу до її лав, автор міг би і не висвітлювати так докладно внутрішньопартійні інтриги проти А. Глінки, а обмежитися констатацією, що цей намір успіху не мав.

Першого помітного успіху СЛП досягла 1923 року на виборах органів місцевого самоврядування, отримавши 27,9 % голосів виборців (с. 62). Однак ще вагоміших результатів ця партія досягла на парламентських виборах 1925 року. Вона отримала 23 депутатських мандати (на попередніх було 12) і 12 сенаторських, чим підтвердила звання найвпливовішої словацької партії (с. 66).

У листопаді 1925 р. в Трnavі на нараді депутатів і сенаторів від Словаччини ухвалено «Трнавський маніфест», в якому декларувалася відданість Чехословацькій республіці й знову висувалася вимога політичної автономії, зокрема створення словацького сейму, незалежного поземельного уряду, визнання словацької мови державною. Однак більшість положень мали соціально-економічний характер (с. 67).

Було ухвалено розпочати переговори про вступ до урядової коаліції, але реально це сталося лише у жовтні 1926 р. За входження до урядової коаліції людакам було обіцяно 2 міністерських портфелі, 600 місць у державній адміністрації, відстрочка парцеляції церковних земель на 25 років, а також врахування деяких автономістських вимог при здійсненні адміністративної реформи. Із цими умовами ГСЛП (з 1925 р. до назви партії додали слово «глінківська») змушена була погодитися і 15 січня 1927 р. її керівництво офіційно заявило про її входження до

урядової коаліції. Цей крок було неоднозначно сприйнято в партії. Тоді А. Глінка заявив, що передбачена адміністративна реформа стане першим кроком до впровадження автономії Словаччини (с.71). Однак невдовзі всі переконалися, що у законопроекті 1927 р. передусім передбачалося посилення контролю центральних органів над новими органами місцевого самоврядування. Пропозиції депутатів від ГСЛП про розширення компетенції нових адміністративних органів на Словаччині проігноровано урядом. 4 лютого 1927 р. керівництво партії ухвалило резолюцію, в якій констатувалося, що ГСЛП «в проекті закону адміністративної реформи не бачить закону про автономію Словацької країни» (с.72). Незважаючи на це, словацькі депутати проголосували за його прийняття у Національних зборах. Він передбачав створення чотирьох країв, одним із яких була Словаччина. На чолі кожного з них передбачалася посада крайнського президента, що призначався урядом республіки, обиралось крайнське представництво і комітет, третя частина яких призначалась. Порядок виборів гарантував постійну більшість проурядовим партіям. Представництва створювались і в районах. Компетенції органів місцевого самоврядування були значно розширені, але всю їх діяльність контролювало Міністерство внутрішніх справ.

Отже, адміністративна реформа, що набула чинності 1928 року, не надала Словаччині очікуваної автономії. Це викликало глибоке розчарування у членів ГСЛП і призвело до падіння її авторитету в словацькому суспільстві. Уже на виборах до органів місцевого самоврядування, передбачених адміністративною реформою, в грудні 1928 р. людаки значно втратили підтримку виборців. У ГСЛП з'явилися опозиційні до А. Глінки групи, що критикували його за опортунізм.

Суттєво сприяв політичній ізоляції гучний скандал, що викликала публікація статті В. Туки у партійній газеті «Словак». Його твердження про невиконання Прагою «таємної частини» Мартинської декларації 1918 р., при відсутності доказів про її існування, було розцінено владою і значною частиною громадськості як провокація, спрямована на розкол республіки. Судове розслідування виявило співпрацю В. Туки з угорськими урядовими органами, що намагалися використати автономістський рух для відторгнення Словаччини від республіки. А. Глінка, сподіваючися зробити з В. Туки непохитного поборника автономії Словаччини, виступив публічно на його захист. Це викликало невдоволення у самій ГСЛП і призвело до її часткової політичної ізоляції. В. Туку було засуджено на 15 років ув'язнення. 7 жовтня 1929 р. два міністри від ГСЛП подали у відставку, а депутати вийшли із урядової коаліції, партія знову перейшла до відкритої опозиції.

Можна погодитись із висновками автора, що участь ГСЛП у проурядовій коаліції свідчила про її значний політичний вплив у республіці, з яким мусли рахуватися центристські сили. Її сподівання домогтися поступового запровадження автономії краю через нову адміністративну реформу виявилися хибними, і це призвело до падіння її популярності серед словаків (с. 77). Разом з тим, не можна повністю погодитися з твердженням Шніцера І. О. про те, що «судовий процес на В. Тукою дискредитував ідею автономії Словаччини в очах празької влади»(с. 85), адже прийняття закону про адміністративну реформу свідчило, що ані президент Т. Масарик, ані уряд, ані парламент не сприймали цю ідею.

На початку 30-х років ГСЛП розгорнула пропагандистську кампанію під гаслами «Словаччина словакам!». Знову і знову говорилось, що реалізувати це можливо лише у випадку одержання автономії. У травні 1930 р. депутати від цієї партії подали до парламенту законопроект про надання Словаччині державно-правового статусу, передбаченого Конституцією для Підкарпатської Русі (власний сейм, губернатор, призначений президентом, але підзвітний сейму, збільшення питомої ваги словаків в органах влади). Це були досить помірковані вимоги, але і вони були відкинуті Прагою. Затвердження 1931 року «Правил словацького правопису», що передбачали зближення словацької й чеської мов, викликало бурхливі протести, особливо словацької інтелігенції, що значно зросло кількісно за перше десятиліття існування ЧСР.

Посиленню автономістського руху сприяло створення 1932 року Автономістського блоку в складі ГСЛП і СНП, що символізувало єдність словацького народу у боротьбі за автономію, незважаючи на конфесійну приналежність (ГСЛП – католики, СНП - євангелісти). Головними вимогами блоку було: виконання Пітсбурзької угоди, запровадження словацької мови як другої державної, пропорційне представництво словаків на державній службі. У серпні 1933 р. на святкуванні 1100 років Прибінового храму в Нітрі лідери двох партій А. Глінка і М. Разус висловили рішучість Автономістського блоку боротися за національні права в дусі Пітсбурзької угоди. «Словацьке питання» вийшло на передній план, особливо враховуючи сепаратистські вимоги лідерів судетських німців, які отримували підтримку гітлерівської Німеччини.

У монографії зазначається, що 1935 рік міг стати переломним в автономістському русі та укріпленні єдності двох братніх народів в ім'я збереження спільної держави.

Вибори 1935 року до Національних зборів республіки продемонстрували відновлення впливу ГСЛП у словацькому суспільстві, адже саме вона була головною силою Автономістського блоку. У ситуації, що

склалася в країні 1935 року (вибори президента, активізація судето-німецької партії К. Гейнлейна і чеських правих радикалів), 19 мандатів словацьких депутатів у парламенті стали вагомим інструментом у переговорах ГСЛП з Прагою щодо можливості вступу до урядової коаліції й підтримки кандидатури Е. Бенеша на посаду президента республіки. Е. Бенеш обіцяв протягом року надати автономію Словаччини, збільшити кількість словацьких представників у загальнодержавних органах влади. Депутати від Автономістського блоку проголосували за Е. Бенеша у парламенті. Сплинув рік, а він обіцянку не виконав, заявляючи, що не допустить дуалізму в республіці, а погоджується лише на часткову адміністративну децентралізацію. Переговори про вступ людаків до уряду було зірвано. Автономістський блок розпався.

На VI з'їзді ГСЛП у вересні 1936 р. переважали радикальні елементи. У його рішенні записано вимогу надання автономії Словаччині у рамках ЧСР на федералістських засадах. Радикали різко критикували президента й уряд за укладення договору про взаємодопомогу із СРСР. ГСЛП виступила з претензією на лідерство в словацькому суспільстві. Друга за впливом у керівництві партії людина Й. Тісо висунув гасло: «Один народ, одна партія, один вождь!» (с.109).

Повністю обґрунтованим є висновок автора про те, що небажання центристських партій домовитися з лідером автономістського руху погіршувало внутрішньополітичну ситуацію у республіці, а політична ініціатива у цьому краї поступово переходила до рук ГЛСП (с.112).

1938 року різко активізувалися національні меншини у ЧСР у боротьбі за свої права, зросла загроза втручання в її внутрішні справи інших держав. Угорщина, Польща, Німеччина намагалися використати автономістський рух у Словаччині для розколу республіки. У монографії зазначено, що і пропозиції об'єднаної угорської партії у Словаччині про автономію у складі Угорщини, і «Декларація польської влади про підтримку боротьби словаків за незалежність», і пропозиції судето-німецької партії про приєднання до опозиційного «фронту незалежності» не були схвалені ГСЛП, а переговори, якщо і проводилися, так лише з метою здійснення тиску на Прагу. На думку Шніцера І. О., на підставі цього можна стверджувати, що активізація автономістського руху не була ініційована сусідніми державами, а ГСЛП, як і раніше, зберігала вірність єдності республіки і вимагала справедливого вирішення «словацького питання».

5 червня 1938 р. її керівництво опублікувало новий законопроект про автономію Словаччини у складі Чехо-Словацької республіки, що фактично передбачав побудову асиметричної моделі держави: законодавча влада у Словаччині мала належати сейму, виконавча – автономному уряду, судова

– місцевим судам. Словацька мова визнавалася державною. Цей законопроект знайшов підтримку на багатотисячному мітингу в Братиславі з нагоди 20-ліття Пітсбурзької угоди. Справа тепер була за Прагою.

16 серпня 1938 р. помер А. Глінка. Фактично лідером партії став перший заступник голови партії Й. Тісо, остаточно це питання мало вирішитися на майбутньому черговому з'їзді. Новий керівник партії не допустив посилення радикального крила.

Розпочалися переговори делегації ГСЛП із президентом Е. Бенешем і протягом вересня 1938 р. розглядалося кілька варіантів угоди. Президент і уряд весь час намагалися не в повному обсязі погодитися з положеннями законопроекту від 5 червня, запропонованого словацькою стороною.

Навіть після Мюнхенського диктату протягом 3-5 жовтня президент і уряд не підписали угоду про автономію Словаччини.

6 жовтня 1938 р. за ініціативи ГСЛП у м. Жиліні зібралися представники партій, що діяли на території краю (окрім комуністичної). Напередодні на засіданні керівництва цієї партії розглядалося питання про можливий статус Словаччини. Поміркувані на чолі з Й. Тісо висловилися за автономію у складі республіки, радикали – за проголошення незалежності. Було схвалено пропозицію перших. На нараді було вирішено проголосити автономію Словаччини згідно із законопроектом від 5 червня 1938 р., що мав бути затверджений парламентом республіки не пізніше 28 жовтня 1938 р. Виконавчу владу мали негайно передати п'ятичленному автономному уряду на чолі з Й. Тісо. 7 жовтня такий уряд було затверджено у Празі. До його складу, окрім людаків, увійшов і один представник від словацьких аграріїв. Автор розвінчує твердження деяких радянських, чеських і навіть словацьких істориків про узурпацію влади ГСЛП у жовтні 1938 р, адже вона була створена не лише на однопартійній основі й легітиматизована центральним урядом (с. 134).

22 листопада 1938 р. Національні збори внесли поправки до Конституції 1920 р. про державно-правове становище Словаччини. Було визначено повноваження словацького сейму та автономного уряду, розмежування їх повноважень із республіканськими органами законодавчої й виконавчої влади. Отже, автономісти досягли своєї мети.

З нашого погляду, достатньо обґрунтованими є висновки рецензованого дослідження, що автономістський рух зародився на словацькому ґрунті, а не був інспірований іззовні, що «чехословакізм» і централізм Праги, їх відмова від будь-якого компромісу фактично сприяли його зростанню. Автономісти домагалися здійснення своїх вимог конституційним шляхом і не були сепаратистами. Отже, твердження, що

причиною ліквідації Чехословаччини був саме сепаратизм словаків не відповідає дійсності (с.147).

Відаючи належне заслугам ГСЛП у боротьбі за автономію, автор дещо перебільшує її роль у внутрішньополітичному житті Словаччини у добу першої Чехословацької республіки. Інколи він лише згадує про словацьких аграріїв на чолі з М. Годжею, не аналізуючи їхньої діяльності, хоча вони були основними опонентами людової партії у боротьбі за вплив на словаків, особливо селянство. Однак це зауваження не впливає на нашу високу оцінку дослідження Шніцера І. О. Воно є оригінальним і завершеним.

Автор довів до широкого кола читачів правдиву історію автономістського руху як важливої складової боротьби словацького народу за визнання своєї самобутності, національні права.